

Mzdová a příjmová diferenciacie v Československu: některá systémová specifika

JIŘÍ VEČERNÍK

Ústav pro filozofii a sociologii ČSAV,
Praha

Na rozdíl od běžného vědomí, pro které jsou příjmy jedním z ohnisek zájmu a jejich úroveň pak skoro dominantní charakteristikou sociálního postavení, je ve výzkumu sociální struktury tato problematika zahrnuta spíše implicitně. Přestože jí byla určitá pozornost věnována, v porovnání s tematikou sociální či vzdělanostní mobility stály otázky příjmové nerovnosti, jejich zdrojů a souvislostí, poněkud stranou. Ačkoli v tradici západní sociologie je zakotvena autonomie materiální a sociální pozice (ve weberovském odlišení třídního a stavovského postavení), v empirické sociologii byly obě víceméně ztotožněny, resp. příjmy byly pokládány za imanentní součást jinak definovaného postavení – jako tomu bylo v klasifikaci profesí podle prestiže, která byla mimo jiné opřena i o platové charakteristiky [Blau-Duncan 1967; Treiman 1977].

Naproti tomu ve většině ekonomických analýz věnovaných tomuto tématu vystupuje příjmová diferenciacie jako reprezentant nerovnosti vůbec. Agregátní optika a orientace na rozdělování materiálních statků jsou podpořeny dostupností statistických dat v širokém záběru zemí i historického času. Přináší ekonomický růst zmenšování nerovnosti? Je zužování příjmové diferenciacie inhibujícím faktorem efektivnosti národní ekonomiky? To jsou některé z otázek, které řeší ekonomové na mezinárodních komparacích [Lecaillon 1984; Solo-Anderson 1981], v nichž se příjmová distribuce stává explicitním měřítkem ekonomické a sociální vyspělosti společnosti.

Tyto do jisté míry polární přístupy, implicitnost a relativní marginalita příjmové tematiky ve stratifikačním konceptu a její explicitnost a centralita v koncepcích ekonomického růstu, se setkávají v jednom důležitém bodě, totiž v abstrakci od systémových rozdílů. Jenže tak jako nemůžeme na všechny společnosti aplikovat jednotný univerzalistický koncept, v němž by byli všichni jedinci zařaditelní do stejného vertikálního schématu, nelze ani vytvářet univerzální vertikálu výše národního důchodu na hlavu, která by fungovala jako výkladový princip nejen pro ekonomické, ale i pro sociální rysy společností. Zejména socialistická revoluce přinesla závažné změny nejen v rozpětí mezd a příjmů, ale i v jejich statusovém významu a vazbách k ostatním sociálním dimenzím. Sociální struktura socialistických společností v sobě ztělesňuje realizaci programu sociální rovnosti a vytváření nových typů diferenciacie. Ostatně i v kapitalistických zemích se může rozvoj neformální ekonomiky a segmentace trhu práce promítnout do vyšší míry inkongruence příjmů s ostatními charakteristikami statusu, do rozvolnění univerzalistické vertikály těsně propojující prestiž profese, vzdělání a příjmy.

Na základě těchto podnětů bychom chtěli ukázat některé specifické rysy mzdové a příjmové diferenciacie v Československu, a to na základě srovnání a analýzy statistických a výzkumných dat. Právě v mezinárodní komparaci se mohou odhalit některá hlediska, jež charakterizují revoluční dynamiku minulého vývoje i otevřené problémy budoucnosti, provázanost ekonomických a sociálních faktorů formujících současný systém diferencí a nerovností.

1. Vývojový přístup: pohyb nebo stabilita diferencí?

Zdá se, že nic není snáze porovnatelné v čase a prostoru než příjmové distribuce. Jejich zjišťování již dávno doprovází fiskální zájmy vlád, povaha dat přímo vybízí ke statistickému zpracování. Komparativní analýzy diferenciací příjmů se staly velmi frekventovaným předmětem zájmu zejména v ekonomii. Po pionýrských pracích Kuznetsových [1955, 1963] je stále znovu verifikována a precizována jeho teze o tom, že příjmová nerovnost roste během prvních fází ekonomického vývoje, potom stagnuje a nakonec klesá. Paukert [1973] ukázal, že od hranice 500–1000 \$ GNP na obyvatele se příjmová diferenciacie snižuje a dosahuje nejnižších hodnot v zemích jako je Švédsko, Dánsko a USA.

Ačkoli se neustále rozšiřuje okruh zemí pojímaných do komparací a věnuje se velká metodická péče získávání srovnatelných údajů [Lecaillon 1984; van Ginneken 1984; Griliches 1978 a další], socialistické země se zde vyskytují jen sporadicky. Důvodem je zřejmě obtížná dostupnost srovnatelných údajů, resp. nesrovnatelnost určení příjmových recipientů v běžných pramenech. Statistické úřady socialistických zemí publikují zpravidla údaje o příjmech domácností přepočtených na hlavu, které se v západních statistikách nepoužívají. Často jde ovšem o údaje z rodinných účtů, které nebývají reprezentativní vůči celé populaci. Naproti tomu zde nemá obdobu individuální recipient příjmů, vycházející z daňových statistik. Informační přínos srovnání zahrnujících vedle sebe příjmové distribuce za různé jednotky, pocházející z různých statistických zdrojů [viz např. Jain 1976], je dosti sporný.

Přesto je dobře známou skutečností, že příjmová diferenciacie je v socialistických zemích mnohem nižší i než v nejrozvinutějších zemích kapitalistických – bez ohledu na nižší úroveň GNP na obyvatele. Tabulky 1 a 2 dokumentují, že jde o rozdíly skutečně zásadní. Kuznetsovo pravidlo je tedy porušeno, nelze je vztáhnout na rozdíly mezi socialistickými a kapitalistickými zeměmi. To by nás mělo vést k úsilí nalézt hlubší vysvětlení národních nerovností v příjmových distribucích, než je úzce ekonomický výklad – je nepochybné, že vedle ekonomických faktorů působí i faktory sociální a politické povahy jako přinejmenším stejně závažné.

Tabulka 1. Distribuce příjmů domácností podle kvintilových skupin

Země a rok		Nejnižších 20 %	II	III	IV	Nejvyšších 20 %
USA	1970	5,5	12,0	17,4	23,5	41,6
NSR	1970	5,9	10,4	15,6	22,5	45,6
Francie	1975	5,3	11,1	16,0	21,8	45,8
NDR	1970	10,4	15,8	19,8	23,3	30,7
ČSSR	1976*) a)	9,2	16,1	19,5	23,1	32,0
	b)	6,0	13,9	20,1	25,2	34,8

Prameny: Schnitzer 1974; Ginneken 1984;
Mikrocensus 1976.

*) a – bez domácností důchodců

b – všechny domácnosti

Problémy se rovněž objevují, chceme-li tezi o zmenšování diferenciacie s růstem ekonomické úrovně vztáhnout na časové řady týkající se jednotlivých zemí. Dlouhodobé sledování výdělkového diferenciálu za muže ve V. Británii od roku 1886 ukázalo téměř neměnné charakteristiky distribuce [Abrams 1978 : 226]. V závěru podrobné analýzy dlouhodobého

Tabulka 2. Distribuce příjmů domácností a na jednu osobu podle decilových skupin

Země a rok	Nejniž- ších 10 %	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	Nejvyš- ších 10 %
<i>Příjmy domácností</i>										
Francie 1975	1,8	3,5	4,9	6,2	7,4	8,6	10,0	11,8	15,3	30,5
NSR 1974	2,9	4,0	5,0	6,0	7,1	8,3	9,9	12,0	16,0	28,8
Švédsko 1979	2,6	4,6	6,1	6,7	7,5	9,9	11,8	13,6	16,0	21,2
V. Británie 1979	2,8	4,5	5,5	6,9	8,2	9,5	10,9	12,5	15,5	23,8
Jugoslávie 1978	2,4	4,2	5,4	6,7	8,2	9,4	11,6	13,4	15,8	22,9
ČSSR 1980	2,2	3,9	5,8	7,7	9,4	10,8	12,1	13,4	15,4	19,3

Příjmy na hlavu

Francie 1975	3,2	4,7	5,3	6,0	6,9	8,2	9,5	11,9	16,0	28,2
NSR 1974	3,6	4,8	5,7	6,7	7,4	8,7	9,9	11,6	14,8	26,8
Švédsko 1979	3,5	6,0	7,1	8,3	9,1	10,1	11,4	12,4	13,5	18,5
V. Británie 1979	3,9	5,6	6,3	7,2	8,0	9,1	10,5	12,0	14,8	22,6
ČSSR 1980	4,7	5,9	7,0	7,7	8,5	9,6	11,5	12,2	14,1	18,7

Prameny: Ginneken 1984; Mikrocensus 1980.

vývoje mzdové diferenciace ve V. Británii konstatoval G. Routh, že „výraznou charakteristikou mzdové diferenciace v naší společnosti je rigidita existujících rozdílů“ [Routh 1980 : 197]. Ani dlouhodobá dokumentace příjmové nerovnosti v USA nevyznívá nejpříznivěji o příjmové revoluci [viz kompilace dat provedená v: Charvát-Večerník 1978 : 148], ekonomické analýzy ukazují spíše cyklický vývoj [Williamson-Lindert 1980]. Také mzdová statistika za Francii od roku 1950 ukazuje nejprve zvětšování a potom (po zavedení minimální mzdy) opětne zmenšování diferenciace, avšak jen na výchozí úroveň [Baudelot-Lebeaupin 1979]. V některých zemích, například v Rakousku, se mzdová diferenciace v poválečném období znatelně zvýšila [Wagner 1978]. Pokud jde o údaje za socialistické země, vypovídají o velmi malých výkyvech mzdové diferenciace, v případě Československa pak o stabilitě relativních mzdových rozdílů od poloviny padesátých let (viz tab. 3). Jako velmi obecnou

Tabulka 3. Distribuce mezd ve státním socialistickém sektoru v ČSSR 1953–1985 (v % medianu)

Decil	1959	1966	1970	1975	1979	1985
1.	62,2	63,7	63,2	63,5	63,0	62,0
2.	73,3	73,8	73,3	71,1	73,2	72,8
3.	82,2	82,6	82,2	82,5	82,3	81,4
4.	91,0	91,1	91,1	91,3	91,2	90,2
5.	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
6.	109,4	109,2	109,2	109,0	109,2	110,2
7.	119,3	118,8	119,8	119,3	119,7	120,9
8.	132,3	130,8	133,2	132,3	133,0	133,4
9.	154,1	154,0	155,3	154,2	154,0	154,7

Pramen: Statistická šetření pracovníků podle výše mzdy.

hypotézu můžeme formulovat, že často zjišťovaná stabilita nerovnosti v oblasti příjmů je výsledkem střetu protichůdných tendencí – z jedné strany ekonomický tlak, působící spíše na prohlubování rozdílů, z druhé strany intervence sociální politiky, jež vede k jejich zmenšování.

Jedním problémem je to, že závěry o závislosti příjmové diferenciaci na charakteristikách společnosti jsou vyvozovány především z průřezových dat; historická porovnání totiž vypovídají mnohem méně jednoznačně [Paukert 1973]. Druhým problémem je pak skutečnost, že základní empirickou bázi tvoří údaje o příjmech domácností, resp. daňových poplatníků. Takové údaje vypovídají totiž více o kontextových charakteristikách ekonomiky a populace než o vlastní diferenciaci příjmů, tj. nerovném rozdělení primárních příjmových zdrojů. Do těchto kontextových charakteristik spadá zejména: 1. relace státního a soukromého sektoru (s poklesem zastoupení soukromého sektoru se nerovnost snižuje); 3. relace zemědělského a nezemědělského sektoru, resp. venkovské a městské populace (čím větší zastoupení města, tím menší difference); 4. úroveň vzdělanosti a její rozložení v populaci (čím je vzdělanostní průměr vyšší a variabilita vzdělání v populaci nižší, tím je nižší i příjmová diferenciaci). To jsou hypotézy, které mohou obecně platit nejen ve srovnání rozvinutých a nerozvinutých zemí, ale i pro srovnání zemí socialistických a kapitalistických, popřípadě pro sledování individuálních rozdílů mezi socialistickými zeměmi. Kdybychom je aplikovali na charakteristiky příjmové diferenciaci v Československu, vyjde nám vcelku logicky souběh faktorů, jež vedou k relativně nejmenší nerovnosti.

V diferenciaci příjmů domácností tedy sledujeme již souhrnný a kompaktní výsledek mnoha vlivů ekonomické, demografické a sociální povahy. Jen málo tento indikátor vypovídá o tom, jaká je míra variability jednotlivých faktorů. Jestliže obecný kontext nerovnosti tvoří ekonomické, demografické a sociální charakteristiky populace (vyplývající z povahy sociálního systému), pak její obsahové rysy jsou utvářeny diferenciací výdělků, diferenciací ostatních příjmů (na jedné straně z majetku a soukromých činností, na druhé straně ze společenských fondů), variabilitou domácností z hlediska jejich celkové velikosti a z hlediska poměru aktivních a závislých členů. O tomto procesu, v němž se vlastně příjmová nerovnost utváří, však víme velmi málo. Zde již nestačí porovnávat agregátní charakteristiky dostupné ze statistických ročenek, nýbrž je nutné na základě primárních údajů analyzovat variabilitu vstupních faktorů, jejich závislosti, strukturu determinace konečného diferenciačního efektu. Zdroje, o něž bychom mohli opřít takové porovnání, jsou ovšem dosti vzácné. Proto budeme vycházet především z údajů za Československo.

2. Mzdová diferenciaci: relace sociálně profesních a demografických hledisek

Srovnáváme-li mzdovou diferenciaci v socialistických a kapitalistických zemích (viz tab. 4), objevují se nápadné rozdíly v její velikosti. Měřeno decilovým rozpětím, jsou difference v socialistických zemích zhruba poloviční. Tato skutečnost není výsledkem pozvolného vývoje, nýbrž revolučních změn, podmíněných politicky, ekonomicky a sociálně.

Stažení mzdového rozpětí proběhlo v Československu ve dvou fázích. První, bezprostředně po válce, byla spojena s nutností řešit ekonomickou situaci nejnižších vrstev, navíc v podmínkách nového sociálně politického klimatu. Druhá, probíhající v první polovině padesátých let, byla zejména spjata s novým typem ekonomického růstu (šlo o počátek tzv. extenzivního vývoje ekonomiky), který byl mimo jiné sycen rychlým nárůstem zaměstnanosti žen a odvětvovými přesuny pracovních sil. Rovnější rozdělování mzdového fondu dovolilo zaměstnat větší počet pracovníků, bylo úspornou orientací odpovídající potřebám ekonomiky. Jestliže

decilové rozpětí mezd v kapitalistickém Československu můžeme odhadnout (na základě údajů o pojištěných mzdách dělníků a zaměstnanců v třicátých letech) na 1 : 8, pak v roce 1948 to bylo zhruba 1 : 5 a v roce 1953 1 : 3. V roce 1959, kdy statistický úřad zahájil periodická šetření o mzdách, to bylo 1 : 2,45 – tato relace se od té doby téměř nezměnila [Večerník 1986].

Tabulka 4. Decilové a kvartilové poměry mezd v některých socialistických a kapitalistických zemích

Země	Rok	D9/D1	Q3/Q1
BLR	1983	2,52	1,64
ČSSR	1980	2,47	1,62
MLR	1982	2,75	1,68
PLR	1983	2,58	1,63
SFRJ	1983	2,64	1,64
Rakousko	1984	5,12	1,99
Francie*)	1984	3,12	1,84
NSR	1982	5,31	1,96

Pramen: Statistické ročenky jednotlivých zemí.

*) Pouze soukromý a poloveřejný sektor.

Hodnotíme-li vývoj v distribuci mzdového fondu i její současný stav, měli bychom rozlišovat mezi trendy vyrovnávání a nivelizace, mezi rovností a rovnostářstvím. Socialistické přeměny byly cíleně zaměřeny k vyrovnání odměn z určitých hledisek. Výstavba slovenské ekonomiky vedla i ke mzdovému vyrovnání mezi oběma národy – rozdíl průměrných mezd, který v roce 1948 činil 10 %, představuje dnes 3 %, což padá na vrub většímu zastoupení preferovaného těžkého průmyslu v českých zemích. Průměrná odměna v družstevním zemědělství, která byla na počátku kolektivizace hluboce inferiorní vůči ostatním sektorům, předstihla v sedmdesátých letech úroveň mzdy ve státním sektoru a je dnes stejná jako v průmyslu. Výrazného vyrovnání bylo dosaženo v odměňování fyzické a duševní práce. Také relace výdělků mužů a žen patří v mezinárodním porovnání k vcelku příznivým (průměrná mzda žen činí okolo 70 % mzdy mužů).

O nivelizaci můžeme oprávněně hovořit tam, kde je odměňována práce kvalifikovaná, složitá a tvůrčí stejně jako práce nekvalifikovaná, jednoduchá a rutinní, nadprůměrný výkon stejně jako výkon průměrný nebo podprůměrný. Koncepce tzv. produktivních a neproduktivních odvětví (podle přínosu k prvotní tvorbě národního důchodu) vedla k podhodnocení celého sektoru služeb. Odlišnost řízení vývoje mezd dělníků a ostatních pracovníků vedla k periodickému zaostávání výdělků inženýrů, techniků, mistrů a řídících kádrů. Tyto tendence se projevily v zužování kvalifikačního diferenciálu mezd, zejména v ocenění vysokoškolského diplomu. Administrativní charakter řízení mezd však vedl především k nivelizovanému odměňování uvnitř odvětví, podniků a pracovních kolektivů, s malým zřetelem k rozdílným výsledkům práce.

Uvedený vývoj vedl nejen k zúžení mzdového rozpětí, ale také k restrukturalizaci faktorů ovlivňujících výši výdělků, ke změně jejich proporcí v rámci nového rozvrhu. Do pozadí byly zatlačeny faktory ekonomické, ať povahy horizontální (odvětví) či vertikální (kvalifikace), do popředí relativně vystoupily faktory demografické (pohlaví, věk), resp. ty, které jsou jimi charakterizovány – faktor pohlaví indikuje i dělbu práce podle odvětví, oborů a profesí, faktor věku v sobě zahrnuje také ocenění zkušeností a praxe.

V tabulce 5 jsou uvedeny výsledky analýzy variance mezd v Československu, pro zajímavost v porovnání s daty za Maďarsko. Ke společným rysům (kromě velmi podobného mzdového rozpětí) patří v obou zemích převaha demografických faktorů nad sociálně ekonomickými. Specifická je asymetrie vlivu demografických faktorů – pohlaví má větší váhu v Československu, věková struktura v Maďarsku. Kvalifikační diferenciál mezd je výraznější v Maďarsku a zvyšuje tak hodnotu vzdělání pro určení výše mzdy na úroveň, jakou má v analýze variance faktor pohlaví.

Již při porovnání dvou socialistických zemí si musíme být vědomi odlišnosti sociálně

Tabulka 5. Mnohonásobná klasifikační analýza mezd ve státním socialistickém sektoru v ČSSR (1978) a v MLR (1981)

Nezávisle proměnná	ČSSR	MLR
<i>Adjustované odchylky</i> (v % průměru)		
Vzdělání:		
základní	– 9,9	– 14,9
nižší odborné	– 2,9	1,1
středoškolské	6,9	10,6
vysokoškolské	34,8	44,2
Sektor:		
primární	– 3,4	– 6,6
sekundární	2,2	3,9
terciární	– 0,5	– 1,2
kvarterní	– 3,3	– 7,0
Věk:		
20 – 29	– 12,8	– 30,2
30 – 39	1,1	0,4
40 – 49	4,4	14,5
50 – 59	5,7	14,9
Pohlaví:		
muži	15,9	20,6
ženy	– 19,9	– 24,4
<i>Koeficienty eta</i>		
Vzdělání	,38	,32
Sektor	,09	,07
Věk	,21	,18
Pohlaví	,56	,46
<i>Koeficienty beta</i>		
Vzdělání	,31	,37
Sektor	,07	,09
Věk	,20	,35
Pohlaví	,50	,44
R ²	,44	,41

Prameny: Šetření TSS-78 (ČSSR); Výzkum sociální struktury a mobility 1981 (MLR).

ekonomických kontextů. Mzdy se v Maďarsku podílejí mnohem méně na příjmech obyvatelstva než v Československu (v roce 1980 to bylo 50 a 64 procent) a zaměstnanost žen je zde nižší. Zatímco v Československu je mzda z hlavního zaměstnání zpravidla jediným příjmem pracovníka, v Maďarsku je velmi často doplňována ještě dalším výdělkem. Protože druhá zaměstnání vykonávají častěji muži než ženy, můžeme oprávněně předpokládat, že rozdíly celkových pracovních příjmů z hlediska pohlaví jsou v Maďarsku větší a naše údaje jsou v tomto směru zkreslující. Když faktor pohlaví v analýze kontrolujeme, zjistíme mnohem větší podobnost zdrojů mzdové diferenciace v obou zemích, s větším důrazem na vertikálu podle kvalifikace a podílu na řízení v Maďarsku.

Tabulka 6. Mnohonásobná klasifikační analýza mezd ve Francii, NSR, USA, ČSSR a MLR

Nezávisle proměnná	Francie 1970	NSR 1970	USA 1973	ČSSR 1978	MLR 1981
<i>Koeficienty etu</i>					
Kvalifikačně profesní zařazení	,69	,57	,48	,44	,50
Sektor práce	,20	,17	,24	,09	,06
Pohlaví	,26	,33	,43	,56	,44
<i>Koeficienty etu²</i>					
Kvalifikačně profesní zařazení	,48	,32	,23	,19	,25
Sektor práce	,04	,03	,06	,01	,00
Pohlaví	,07	,11	,18	,31	,19
<i>Koeficienty betu</i>					
Kvalifikačně profesní zařazení	,66	,57	,39	,34	,44
Sektor práce	,08	,08	,14	,05	,08
Pohlaví	,21	,31	,37	,52	,38
R ²	,51	,42	,37	,42	,37

Prameny: Haller 1984; Šetření TSS-78 (ČSSR); Výzkum sociální struktury a mobility 1981 (MLR).

Kategorizace proměnných: Kvalifikačně profesní zařazení ČSSR, MLR 11 kategorií, ostatní země 15 kategorií. Ekonomický sektor 4 kategorie.

Zásadní rozdíly ve struktuře zdrojů mzdové diferenciace se objevují v porovnání socialistických a kapitalistických zemí. Dokumentace pro takové srovnání je obtížně dostupná, proto je v tabulce 6 uvedeno jen několik států. Již kapitalistické země se navzájem výrazně liší. Seřadíme-li je podle úrovně ekonomické vyspělosti, měřené podle výše GNP na hlavu (což odpovídá pořadí uvedenému v tabulce), zjišťujeme tyto rozdíly: 1. s úrovní vyspělosti klesá celková míra determinace mezd sledovanými charakteristikami; 2. zvyšuje se váha faktoru pohlaví; 3. snižuje se význam profesně kvalifikačního zařazení. Totéž se týká i dvou socialistických zemí zahrnutých do analýzy. Jsou to poněkud paradoxní zjištění, neboť z hlediska zavedených interpretací o souvislostech ekonomického růstu bychom měli spíše očekávat vyrovnávání výdělků mezi muži a ženami, prosazování profesně kvalifikační vertikály a s tím i zvyšování úrovně celkové determinace mezd. Výsledky tedy poněkud

problematizují ekonomickou interpretaci mzdové diferenciaci a nasvědčují její širší sociálně ekonomické podmíněnosti.

Výsledky analýzy variance vypovídají ovšem nikoli o velikosti rozdílů v různých rozměrech, nýbrž o jejich specifickém významu v celé mzdové distribuci. Jestliže tedy v socialistických zemích, zejména v Československu, vystupuje do popředí váha faktoru pohlaví pro determinaci mzdové úrovně, nevyplyvá to z větších mzdových rozdílů mezi muži a ženami – v mnoha kapitalistických zemích jsou naopak výdělky žen relativně mnohem nižší [Treiman, Ross 1983]. Porovnááme-li věkovou distribuci mezd, je rovněž v kapitalistických zemích zpravidla strmější. Celkově větší mzdový prostor však dovoluje, aby i značné difference tohoto typu zůstaly relativně v pozadí. V případě vlivu pohlaví pak má značnou váhu skutečnost, že zastoupení žen v aktivní populaci je v socialistických zemích vyšší – to je opět případ Československa, kde je zaměstnanost žen na nejvyšší dosažitelné hranici.

Jinak je tomu v případě vzdělanostní či profesní vertikály mezd, která je v kapitalistických zemích daleko výraznější než v socialistických. Ocenění maturity či vysokoškolského diplomu je podstatně vyšší a tomu odpovídá i vysoká váha faktoru vzdělání na vysvětlení variability výdělků. Určit procento, kterým vzdělání vysvětluje variabilitu výdělků, je jednoduché, máme-li k dispozici potřebná data. O to složitější je zjistit obsah, který vzdělání indikuje, explikovat smysl, který vyplývá z odlišných statistických hodnot. Je různá váha faktoru vzdělání v určení příjmu dána především různým stupněm jeho ekonomické účinnosti, nebo to vyplývá z odlišného kontextu sociální struktury? Máme jako přiměřenější volit ekonomickou nebo sociologickou interpretaci úlohy profesně kvalifikační vertikály ve mzdové diferenciaci?

3. Výkladové přístupy: jediná vertikála nebo komplexní struktura?

Odlišnou úlohu vzdělání, stejně jako kvalifikačně profesní vertikály, v určení výdělku můžeme explikovat různým způsobem. Jedním je funkcionální přístup, sociologická replika teorie poptávky a nabídky v tržní ekonomice. Protože vzdělanější osoby jsou vzácnější, jejich funkcionální důležitost je vyšší a dostávají tedy i lepší odměny [Davis–Morre 1945; Simpson 1956]. Také podle teorie lidského kapitálu může nositel lepších schopností nabídnout větší zhodnocení výrobních zdrojů, za což mu přísluší vyšší „návrtnost vzdělání“. Vzdělání, ať samo za sebe, nebo jako indikátor výkonové vertikály, prochází celou společností sdílející hodnoty univerzalizmu a individuálního úspěchu, a současně ji integruje i diferencuje.

Jiným je třídní přístup, pochopení úlohy vzdělání ve vztahové struktuře společnosti a její odvozenosti od postavení hlavních společenských tříd. Ve vzdělání jsou reflektovány i indikovány společenské vztahy [Filippov 1980], v podmínkách kapitalistické společnosti je vzdělání nositelem a legitimizací dané třídní struktury [Bourdieu–Passeron 1970]. Potom bychom ovšem měli zkoumat vliv vzdělání na příjem v úzké souvztáznosti a třídní pozici, nebo dokonce jen v rámci autonomních třídních kontextů [Wright 1979]. I když se specifická úloha sociálního původu pro určení příjmu zmenšuje, zůstává významná [Jencks 1972; Featherman–Hauser 1978, Sewell–Hauser 1975], mnohem významnější pak je pro získání vyšších stupňů vzdělání. Přitom i při stejném vzdělání a profesním zařazení zaujímají osoby pocházející z rodin buržoazie, vyšších kádrů, a svobodných povolání lepší funkce a dosahují i podstatně vyšších příjmů [Levy–Garboua 1973].

Naším cílem však není sumarizovat různé explikace příjmových rozdílů v kapitalistických zemích nebo replikovat některou z nich. Chceme se spíše zamyslet nad tím, jak interpretovat zjištěné menší rozdíly v příjmech sledovaných podle kvalifikační nebo profesní vertikály v Československu. Můžeme přijmout funkcionalistickou optiku podstatné podobnosti mezi

vyspělými zeměmi [Treiman 1977] a vysvětlit korelaci mezi vzděláním a platem v Československu, resp. i dalších socialistických zemích, jako zvláštní případ obecného industrializačního vzorce? Jeho zvláštnost by tkvěla v tom, že korelace je jen o něco slabší, rozdíl mezi zeměmi by byly tedy jen kvantitativního charakteru.

Revoluční geneze socialistické společnosti, hluboké kvalitativní přeměny společenských vztahů, zmizení některých a zrod nových sociálních tříd nás však nutí přijmout optiku jinou, která by adekvátněji zobrazila realitu. Marxistické principy výstavby společnosti od samého počátku vedly k přehodnocení relací v odměňování fyzické a duševní práce, k výrazným preferencím tzv. produktivní práce bezprostředně spjaté s výrobou. Zároveň ovšem přebudování struktury ekonomiky, rychlé zvýšení zaměstnanosti nemohly být doprovázeny takovým růstem mzdového fondu, který by dovolil uchování dosavadní diferenciace. Také v nových sociálně politických principech bylo akcentováno rovnější rozdělování, z něhož ve zjednodušeném pojetí vyplynula i nivelizace odměn. Spíše než jako „slabší“ variantu jednotného modelu bychom si měli představit diferenciaci mezd v socialistické společnosti jako průnik dvou nebo i více struktur. Můžeme předpokládat, že i v jiných zemích je výraznost kvalifikačně profesní vertikály dána kumulací nebo tlumením efektů různého typu.

Pro účely demonstrace specifčnosti mzdové diferenciace v Československu jsme do našich analýz zahrnuli kromě vertikálních dimenzí (vzdělání, podíl na řízení) také dimenze horizontální, a to účast na materiální výrobě, rozdíl převážně fyzické práce a rozdíl mezi prací v zemědělství a ostatními sektory.

Analýza na souboru mužů v Československu 1984 (tab. 7, varianta I) ukázala, že jestliže kontrolujeme vliv vzdělání a účasti na řízení, potom 1. se minimalizuje rozdíl v odměňování manuální a nemanuální práce, 2. ukazuje se mírná preference práce v tzv. produktivní výrobě, 3. je mírně dispreferována práce v zemědělství. Tyto výsledky odpovídají původním postulátům socialistické přestavby (které zahrnovaly vyrovnání životních podmínek mezi duševně a fyzicky pracujícími) a jsou konzistentní i s prioritami ekonomické restrukturalizace v padesátých letech, které vyzdvihovaly na první místo průmysl a práci tradičního dělnického typu. Celkově nízké procento vysvětlené variance ovšem ukazuje, že existuje značná diferenciace uvnitř sledovaných kategorií. I vcelku malé specifické rozdíly mezi kategoriemi poskytují dostatek prostoru pro působení horizontálních dimenzí mzdové diferenciace a další individuální rozdíly.

Protože nemáme údaje o podobné analýze za některou vyspělou kapitalistickou zemí, použijeme poněkud neobvyklého postupu pro ilustraci specifických rysů mzdového systému v Československu. V souboru šetření třídní a sociální struktury z roku 1984 byla profese dotázaného kategorizována do 100 skupin. Na základě podrobných údajů o mzdách podle povolání a odvětví ve Francii [Pohl a d. 1983] jsme odhadli přibližné mzdové průměry za kategorie profesí sledované v československém šetření; jejich protějšek pak představují mzdové průměry těchto kategorií, empiricky zjištěné v ČSSR. Nejde tedy o mezinárodní srovnání jako takové, ale o jeho pouhou simulaci, v níž se mění hodnoty jen jediné proměnné (tj. mzdy), přičemž všechny ostatní dimenze sociálně profesní a demografické struktury zůstávají shodné, včetně jejich variability a souvislosti.

Jestliže analýza vychází namísto z individuálních mezd a průměrů profesních kategorií, mění se velikost vyčerpané variance i struktura jejího vysvětlení. Variabilita meziskupinových mzdových rozdílů je nižší a vliv všech sledovaných faktorů vyšší, s jedinou výjimkou charakteristiky účasti na řízení, která je použitou kategorizací profesí velmi málo zachycena. To však nebrání, abychom nevyužili postupu pro alespoň hypotetické porovnání dvou mzdových systémů.

Analýzy variance mezd podle profesních kategorií v Československu a Francii jsou uvedeny

jako varianty II a III v tabulce 7. V nich se objevují dvě zcela odlišné situace, které nejsou založeny ani jen na vertikále vzdělání, ani jen na účasti v řízení. První velký rozdíl se týká proměnné „práce ve výrobě“, která má větší váhu v československých datech. Přitom směr

Tabulka 7. *Mnohodsobná klasifikační analýza mezd v Československu (1984) a ve Francii (1977)*

Nezávisle proměnná	I ČSSR individuální mzdy	Varianty II ČSSR mzdy profesních kategorií	III Francie
<i>Adjustované odchylky</i> (v % průměru)			
Vzdělání			
základní	- 7,3	- 4,2	- 8,1
nižší odborné	- 1,2	- 2,2	- 5,2
středoškolské	0,7	1,4	5,7
vysokoškolské	16,5	12,7	22,9
Účast v řízení:			
bez podřízených	- 5,9	- 1,2	- 3,1
do 10 podřízených	9,7	2,1	5,2
více podřízených	21,9	4,5	10,9
Práce ve výrobě:			
ano	3,5	2,1	- 0,6
ne	- 4,5	- 2,7	0,8
Fyzická práce:			
ano	0,2	- 2,4	- 10,2
ne	- 0,4	4,2	18,6
Práce v zemědělství:			
ano	- 3,8	- 2,8	2,4
ne	0,4	0,4	- 0,2
<i>Koeficienty eta</i>			
Vzdělání	,27	,41	,62
Účast v řízení	,37	,30	,45
Práce ve výrobě	,06	,00	,21
Fyzická práce	,22	,38	,66
Práce v zemědělství	,05	,07	,02
<i>Koeficienty beta</i>			
Vzdělání	,20	,28	,28
Účast v řízení	,32	,12	,15
Práce ve výrobě	,12	,14	,02
Fyzická práce	,01	,18	,39
Práce v zemědělství	,04	,05	,02
R ²	,18	,22	,50

preferenci je v obou souborech opačný, tj. v československém je zvýhodněna práce ve výrobě, ve francouzském práce mimo výrobu. Druhá, ještě větší diference se týká proměnné „fyzická práce“. Ve variantě se skupinovými průměry se také v ČSSR objevuje preference nemanuálních profesí, zůstává však na nesrovnatelně slabší úrovni než ve francouzských datech. Rozdíl v odměňování manuální a nemanuální práce je dominantou francouzského mzdového systému, za nímž teprve následují rozdíly vzdělání. V československých datech je pořadí obou faktorů obrácené, na prvním místě stojí vzdělání (na stejné úrovni specifického vlivu), na druhém místě pak převažují obsah práce (a téměř stejně významná účast na řízení).

Na rozdíl od francouzských údajů, kde prostory odměňování manuální a nemanuální práce na sebe kontinuálně navazují, zjišťujeme v československých datech dichotomizaci tohoto prostoru, jeho rozčlenění na dva víceméně paralelní segmenty: kvalifikační diferenciál odměňování manuální práce zasahuje nejen do nižších, ale i středních poloh kvalifikačního diferenciálu duševní práce. Analýzy variance podle podsouborů definovaných převažujícím typem práce (tab. 8) ukazují, že hlavní rozdíl mezi porovnávanými systémy spočívá v odměňování manuálních pracovníků: v československém systému jsou tyto mzdy mnohem méně distribuovány podél sledované vertikální linie, zatímco struktura determinace odměňování nemanuální práce je téměř totožná v obou systémech.

Provedené analýzy jsou pouze příkladem toho, jak se profesně kvalifikační vertikála, charakteristická pro kapitalistický systém, rozpadá do několika více či méně paralelních linií, vytvářejících složitější strukturu. Zdroje této transformace nejsou jen ekonomické, ale hlavně sociálně politické. Dichotomizace mzdového systému byla odrazem nové společenské pozice dělnické třídy, redukce vyplynula z hlubokých přeměn sociální struktury. Tyto změny ovšem současně plnily i závažné ekonomické funkce z hlediska potřeb extenzivního rozvoje, přičemž jejich petrifikace se dnes stává brzdou zhodnocení kvalifikačního potenciálu duševních pracovníků.

4. Individuální a rodinné příjmy

Příjmové analýzy v ekonomii a sociologii se – kromě jiného – vyznačují odlišností předmětu. Zatímco většina ekonomických studií a komparací se týká příjmů domácností, sociologické analýzy se častěji vztahují k individuálním příjmům. Nejsnazší vysvětlení můžeme hledat v metodice sběru dat: na jedné straně jsou využívána již existující statistická data, na druhé straně jsou v terénních šetřeních získávána nová data o jedincích. Důvody rozdílného přístupu budou ale zřejmě hlubší, spočívající v metodologické orientaci obou věd – můžeme je hledat například v agregátní optice ekonomie a individualizační optice sociologie, ve spjatosti neoklasické ekonomie spíše s rozdělováním a realizací nerovnosti ve spotřebě a snahou empirické sociologie (zejména výzkumu sociální struktury) postihnout individuální souvislosti formování nerovností apod. Potřebu analyzovat vazby obou typů diferenciace, a to z hlediska obou disciplín, není jistě třeba zdůrazňovat.

Ponecháme stranou metodické problémy výběru indikátoru, který by nejlépe měřil příjmovou úroveň domácností (jejich spotřební schopnost), a náš postup podřídíme potřebám srovnání. Ch. Baudelot a O. Choquet (1981) publikovali ojedinělou tabulku, sledující vazbu mezi individuální mzdou respondenta a příjmem na spotřební jednotku ve Francii. Vytvořili jsme stejnou tabulku na základě československých dat a propočítali statistické charakteristiky obou. Měřeno koeficientem Gamma, je těsnost obou diferenciací ve Francii třikrát větší než v Československu. V literatuře jsme zatím nenašli jinou oporu, kterou bychom doplnili toto porovnání, takže se s ním musíme spokojit. Jaké jsou důvody zjištěného rozdílu?

Tabulka 8. Mnohonásobná klasifikační analýza mezd v kategoriích manuálních a nemanuálních pracovníků

Nezávisle proměnná	Varianta II („Československo“)		Varianta III („Francie“)	
	manuální	nemanuální	manuální	nemanuální
<i>Adjustované odchylky</i> (v % průměru)				
Vzdělání:				
základní	-1,3	-14,4	-0,2	-23,8
nižší odborné	0,2	-5,9	-0,4	-10,0
středoškolské	1,8	-1,9	8,1	1,1
vysokoškolské	x	7,6	x	10,0
Účast v řízení:				
bez podřízených	-0,2	-2,5	-0,6	-7,0
do 10 podřízených	1,0	1,9	2,7	4,4
více podřízených	2,8	3,3	11,9	6,3
Práce ve výrobě:				
ano	2,0	1,4	0,3	-3,2
ne	-4,0	-0,9	-0,6	2,0
Práce v zemědělství:				
ano	-3,6	-1,3	0,9	4,9
ne	0,5	0,1	-0,1	-0,4
<i>Koeficienty eta:</i>				
Vzdělání	,07	,32	,24	,31
Účast v řízení	,05	,20	,18	,21
Práce ve výrobě	,19	,03	,03	,09
Práce v zemědělství	,08	,01	,02	,04
<i>Koeficienty beta:</i>				
Vzdělání	,06	,32	,23	,28
Účast v řízení	,04	,17	,15	,20
Práce ve výrobě	,19	,06	,03	,08
Práce v zemědělství	,09	,02	,02	,05
R ²	,05	,14	,08	,14

Pramen: Šetření TSS-84.

Varianty proměnné mzda:

II – průměrné mzdy profesních skupin v ČSSR

III – odhadované mzdy profesních skupin ve Francii

Prvním důvodem, který nejvíce bije do očí, je jistě rozdíl diferenciačního rozpětí mezd. Mzdová nerovnost ve Francii je mnohem větší než v Československu (v daném roce činilo decilové rozpětí 4,9 ve Francii a 3,1 v Československu) a při transformaci, již prochází v domácnostech (kde se příjmy kumulují a redistribuují na spotřební jednotky), tedy má i větší možnost převážit nad vlivem jejich struktury. Tento důvod má svoji váhu, není však jediným, a možná ani není tím nejdůležitějším. Korelace mezi individuálním a rodinným příjmem je

v podstatné míře ovlivněna variabilitou jednak počtu zdrojů, jež do rodinného příjmu vstupují, jednak počtu osob, na něž se (při přepočtu na hlavy nebo spotřební jednotky) příjmy rozdělují. K tomu, abychom určili podíl jednotlivých faktorů na zjištěném rozdílu, nemáme bohužel potřebné podklady. Proto můžeme pouze obecně charakterizovat rozdílnost kontextů, v nichž se příjmová úroveň domácností v obou zemích utváří.

Tabulka 9. *Mnohonásobná klasifikační analýza příjmů domácností v Československu*

Nezávisle proměnná	Výdělek		Čelkový pří- jem domác- nosti	Příjem na hlavu
	muže	ženy		
<i>Adjustované odchylky</i> (v ‰ průměru):				
Vzdělání muže:				
základní	- 8,2	- 10,9	- 0,4	- 7,5
nižší odborné	- 1,6	- 3,2	- 0,9	0,6
středoškolské	1,9	6,1	- 0,5	1,9
vysokoškolské	14,1	14,9	5,4	8,1
Vzdělání ženy:				
základní	- 3,2	- 12,4	- 2,6	- 3,0
nižší odborné	- 0,8	0,9	- 1,0	- 0,6
středoškolské	2,1	8,2	2,1	2,0
vysokoškolské	10,2	19,9	8,3	8,6
Věk muže:				
20 - 29	- 10,8	- 34,9	- 14,1	- 14,0
30 - 39	- 3,4	- 1,9	- 5,1	- 17,0
40 - 49	4,3	14,9	7,9	1,7
50 - 59	5,4	3,7	5,3	29,0
<i>Koeficienty eta:</i>				
Vzdělání muže	,20	,19	,12	,12
Vzdělání ženy	,15	,19	,11	,09
Věk muže	,12	,21	,25	,50
<i>Koeficienty betu:</i>				
Vzdělání muže	,15	,12	,07	,12
Vzdělání ženy	,09	,16	,10	,09
Věk muže	,15	,24	,27	,53
R ²	,06	,11	,10	,28

Pramen: Šetření TSS-84.

V Československu proběhla v padesátých a šedesátých letech velmi rychle ekonomická aktivizace žen a postupně se dostala na nejvyšší možnou úroveň. Původní „jednopříjmový“ typ rodiny byl tedy nahrazen dvoupříjmovým; v současné době je 85 % vdaných žen zaměstnaných. V době, k níž se vztahují naše údaje, bylo ve Francii zaměstnáno jen 37 % vdaných žen, takže plat muže stále ještě určoval příjmovou úroveň většiny rodin. Zapojení žen

do pracovního procesu nejenže zmenšuje variabilitu mezd, ale nutně působí i na oslabení vazby mezi individuálním výdělkem a příjmovou úrovní rodiny. A naopak v zemích, kde je průměrný příspěvek žen nižší, tj. kde převažuje jednopříjmový model, je uvedená vazba silnější.

Jestliže propočítáváme příjem domácnosti na hlavy nebo spotřební jednotky, vstupují do hry zejména nezaopatřené děti – jejich průměrný počet, variabilita a závislost na příjmové diferenciaci. Čím je počet dětí větší, tím vyšší je i celkový redistribuční efekt; čím vyšší je jejich variabilita, tím více se od sebe vzdaluje distribuce „vstupní“ (diferenciace výdělků) a „výstupní“ (diferenciace příjmové úrovně domácností); stejně působí i to, když korelace mezi počtem dětí a výší příjmů domácností se mění z negativní v pozitivní. V Československu, stejně jako v jiných vyspělých zemích, se průměrný počet dětí i jeho variabilita snížily. Avšak zatímco v epoše kapitalismu byl větší počet v rodinách s nižšími příjmy, postupně se tato závislost změnila v neutrální a v současné době platí naopak vztah pozitivní, který se v čase dále posiluje. Souvisí to se skutečností, že počet dětí v rodinách je jen slabě sociálně diferencován – i když zůstávají určité rozdíly podle vzdělání rodičů, podle velikosti bydliště a zejména pak počtu sourozenců, uvedenými faktory dohromady lze vysvětlit nejvýše 10 % variance celkového počtu narozených dětí.

Čím více je tedy příjmová úroveň domácnosti určena jediným příjmem, tím větší je i závislost jejich distribucí. A čím větší je sociální (a tím i příjmová) diferenční fertilita, tím více se v přepočtu na hlavy nebo spotřební jednotky posiluje vazba mezi vstupní a výstupní diferenciací. Souhrnně řečeno, čím je sociální diferenciaci vyhraněnější a konzistentnější, tím je i průmět mzdových rozdílů do spotřebních možností bezprostřednější. A naopak, s otupováním hrotů diferenciaci a prosazováním sociální rovnosti se obě distribuce od sebe oddalují. Úroveň zaměstnanosti žen a sociálně podmíněná variabilita počtu dětí v rodině představují závažné mediátory tohoto zdaleka nejen ekonomického vztahu.

Změněné systémové podmínky vedly nejen ke zmenšení diferenciaci příjmové úrovně domácností (v letech 1958–1980 se decilové rozpětí distribuce příjmů na hlavu zmenšilo ze 4,1 na 2,9), ale i ke značnému uvolnění její souvislosti s diferenciací individuálních výdělků a k relativnímu posílení váhy struktury domácnosti. Přesto si sociální faktory uchovávají určitý význam, a to díky souběhu a kumulaci řady dílčích efektů. Můžeme to ilustrovat na vlivu vzdělání partnerů na příjmy domácnosti, který jsme sledovali v analýze variance (viz tab. 7). Na konečných rozdílech příjmů podle vzdělání se podílí: 1. vliv vzdělání partnerů na jejich mzdy (u žen je tato závislost o něco silnější než u mužů); 2. vliv vzdělání partnerů na počet dětí (zatímco dříve bylo hlavní vzdělání ženy, postupem doby dochází k vyrovnávání s vlivem vzdělání muže, při snižující se váze obou faktorů); 3. poměrně vysoká a v čase se dále zvyšující míra vzdělanostní homogamie [Boguszak–Gabal 1987], která působí na kumulaci efektů jak v oblasti příjmů, tak v determinaci počtu dětí; 4. kratší setrvání vzdělanějších žen doma po narození dětí. Přes provázanost uvedených vlivů však největší možný rozdíl v příjmu na hlavu, tj. distance mezi příjmem partnerů se základním a s vysokoškolským vzděláním, nepřesahuje jednu třetinu příjmového průměru.

Tak jako nelze větší příjmovou diferenciaci hodnotit jako více „ekonomickou“, nelze ani větší závislost mezi distribucí mezd a rodinných příjmů hodnotit jako jednoznačně ekonomicky efektivnější. Na to je jejich zprostředkování příliš složité a příliš úzce provázané se sociální a demografickou strukturou společnosti. Musíme si být vědomi komplexního charakteru této vazby, do níž se promítá nejen samotná mzdová politika, ale také politika v oblasti zaměstnanosti a populace. I při malém mzdovém rozpětí, ale při minimální zaměstnanosti žen a vysoké diferenční fertilitě lze dosáhnout těsného spojení mezi diferenciací mezd a rodinných příjmů. Naopak, ani po určitém prohloubení mzdových rozdílů (s nímž lze perspektivně

v Československu počítat), avšak za nezměněných podmínek formování a redistribuce příjmů domácností se zjištěná situace nijak výrazně nezmění. Sledovaná vazba je integrální součástí sociální struktury, výrazem stupně prosazení rovnosti v různých oblastech společenského života.

Je otázkou, zda situaci zjištěnou v Československu můžeme vztáhnout i na jiné socialistické země. Domníváme se, že ji nelze generalizovat bez dalších analýz. Československo je zřejmě poměrně extrémním případem, kde se kumuluje řada podmínek příznivých pro příjmovou egalizaci, a tím i pro její relativní odpoutání od mzdového systému: 1. malá mzdová diferenciaci, 2. vysoká zaměstnanost žen, 3. nízká míra diferenční fertility, 4. poměrně vysoký vyrovnávací vliv sociálních dávek, 5. nízký podíl příjmů z druhého ekonomického systému. Právě tento poslední faktor může mít značnou váhu, neboť příjmy z druhé ekonomiky jsou daleko diferencovanější než mzdy. Jejich statistická evidence je ovšem obtížná a zpravidla není nikdy úplná. Porovnání s Maďarskem však naznačuje, že jejich vliv na příjmovou diferenciaci i její spojení se mzdovou diferenciací může být velmi závažné.

Pro srovnání jsme mohli použít jen výpovědi respondentů o mzdách a příjmech domácností z maďarského výzkumu sociální struktury a mobility 1981 – jde tedy o poněkud jiný typ údajů, než jsou ověřená data mikrocensových šetření za Československo, v nichž jsou vedlejší příjmy zřejmě podceněny. Zjištěné markantní rozdíly však nemohou být způsobeny odlišnou metodikou sběru dat. Zatímco charakteristiky mzdové diferenciaci, složení domácností a jejich variabilita jsou v obou zemích velmi blízké, diferenciaci příjmů domácností je v Maďarsku větší a její průmět do diferenciaci příjmů na hlavu mnohem výraznější. Zatímco v Československu je závislost příjmů na hlavu na celkovém příjmu domácnosti vyjádřena regresním koeficientem β 0,26 a na složení domácnosti (podílu ekonomicky aktivních členů na všech osobách) koeficientem 0,66, v Maďarsku jsou tyto závislosti opačné a činí 0,65 a 0,28. Znamená to, že v Maďarsku je pro diferenciaci příjmové úrovně domácnosti rozhodující míra individuálního přínosu, jehož značná variabilita se prosazuje i přes restrukturující vliv složení domácnosti. Diferenciaci individuálního přínosu nepochází ovšem z vlastní mzdové diferenciaci (v tom jsou obě země srovnatelné), ale z druhé ekonomiky. Proto jsou také demografické faktory příjmové diferenciaci v Maďarsku v porovnání v Československem utlumeny a sociální faktory zvýrazněny.

5. Závěrem

Náš příspěvek otevřel více otázek než poskytl odpovědi. Podle našeho názoru to odpovídá tomu, že mezisystémová komparace příjmových distribucí je teprve na počátku – stejně jako širší využití příjmové diferenciaci pro explikaci specifík sociální struktury. Uvolnění se od úzce ekonomické interpretace, zasažení problémů rozdělování do kontextu sociální struktury, je nutnou podmínkou pochopení rozdílů mezi sociálními systémy.

Zjednodušíme-li problém co nejvíce, máme dvě možnosti. Můžeme doplňovat ekonomickou interpretaci „systémovými proměnnými“, které by indikovaly jejich zvláštnosti, jako je například intenzita využití lidského kapitálu nebo míra sociální redistribuce. Spíše bychom však měli vyjít ze sociologické interpretace, která nabízí koncept příjmové distribuce jako dosti stabilní a charakteristické komponenty sociálního systému. Ta se vytváří nikoli v kontinuálním vývoji, ale revoluční cestou a udržuje si své hlavní rysy i přes určité proměny. Vycházíme z toho, že typ ekonomického vývoje je úzce provázán se sociální strukturou, že politické principy sociální spravedlivosti a rovnosti v socialistické společnosti se prosadily i do charakteru příjmové distribuce.

Diferenciace mezd v socialistických zemích není zmenšenou kopií téže v zemích kapitalistických, její replikou v rámci zkráceného rozpětí. Proto i struktura její determinace je jiná. Profesionálně kvalifikační vertikála, charakteristická pro západní společnosti, se jakoby rozpadá do dvou prolínajících se distribucí pro odměňování převážně fyzické a převážně duševní práce, resp. do segmentu produkce materiálních hodnot a ostatních odvětví. Pro tuto komplexní strukturu nepostačí jednorozměrné vysvětlení univerzalistického typu, ať ekonomického či funkcionalistického. Socialistickou společnost si nelze představovat ani jako reformovanou paralelu „industriální společnosti“, ale ani jako ztělesnění mechanické a všezahrnující rovnosti. Její sociální struktura je kvalitativně jiného typu, je to spíše polymorfní struktura čerpající z různých zdrojů, jejíž jednotlivé dimenze se navzájem prolínají a mohou se i účinně tlumit. Jinými slovy, sociální status jednotlivce vykazuje nižší míru celkové determinace a v jeho rámci nacházíme bohatší spektrum faktorů, než je tomu v kapitalistických zemích. Zjišťujeme-li, že podle klasické stratifikační terminologie je příjem silným zdrojem statusové inkonzistence v socialistických zemích [Charvát a d. 1978; Kolosi 1984], mělo by nás to vést k otázkám po kvalitativním typu vazeb mezi ekonomickou a sociální reprodukcí.

Bohatší struktura podmíněnosti je dobře patrná na transformaci výdělků do příjmů domácností a jejich spotřebních dispozic. Na jedné straně k příjmům z hlavního zaměstnání se přidávají další zdroje (ze společenských fondů, z paralelní ekonomiky), na druhé straně variabilita ekonomické participace domácností je – za daných okolností – významným zdrojem příjmové diferenciace. Tak dochází k relativní autonomizaci mzdové a příjmové diferenciace, k uvolnění vazeb mezi jejich distribucemi [Fedorenko–Rimaševskaja 1979]. I v tomto jde ale o kvalitativně nové systémové podmínky, které lze těžko porovnávat na univerzální kvantitativní škále.

Výzkumy sociální struktury používají příjem jako jednu ze statusových dimenzí, jejíž výhodou je snadná operacionalizace a měřitelnost. Takový přístup je ovšem jen statistikou sociální struktury, pomocnou vědou takového typu, jako je genealogie pro historii. Naším úkolem je pochopit sociální vztahy, jež produkují a reprodukují určitý typ mzdové a příjmové distribuce, strukturu její determinace a mechanismy transformace. Právě mezinárodní komparace k tomu poskytuje zajímavé podněty.

Literatura

- Abrams, P.: *Work, Urbanism and Inequality. UK society today*. London, Weidenfeld and Nicholson 1987.
- Andorka, R. – Kolosi T.: *Stratification and Inequality*. Budapest, Institut for Social Sciences 1984.
- Baudelot, Ch. – Lebeaupin, A.: *Le salaires de 1950 à 1975*. Economie et Statistique 113. 1979.
- Baudelot, Ch. – Choquet, O.: *Du salaire au niveau de vie*. Economie et Statistique 139. 1981.
- Blau, P. – Duncan, O. D.: *The American Occupational Structure*. New York, J. Wiley 1967.
- Blinder, A. S.: *Toward an Economic Theory of Income Distribution*. Cambridge (Mass.), The MIT Press 1974.
- Charvát, F. – Večerník, J.: *Třídy a vrstvy v buržoazní sociologii*. Praha, Svoboda 1978.
- Charvát, F. – Linhart, J. – Večerník, J.: *Sociálně třídní struktura Československa*. Praha, Horizont 1978.
- Choquet, O.: *Un dossier familles*. Economie et Statistique 128. 1980.
- Fedorenko, N. P. – Rimaševskaja, N. M. (red.): *Potrebnosti, dochody, potreblenie*. Moskva, Nauka 1979.
- Featherman, D. L. – Hauser R. M.: *Opportunity and Change*. New York, Academic Press 1978.

- Filippov, F. R.: *Sociologija obrazovanija*. Moskva, Nauka 1980.
- Fischer-Kowalski, M. – Bucek J.: *Lebensverhältnisse in Österreich*. Frankfurt/M., Campus Verlag 1980.
- Gabal, I. – Boguszak, M.: *Development of Educational Composition of Married Couples*. Paper presented at the meeting of the Research Committee on Social Stratification. Berkeley, August, 1987.
- GINNEKEN, W. van – Park Jong-goo: *Generating Internationally Comparable Income Distributions Estimates*. Geneva, ILO 1984.
- Griliches Z. – Krelle, W. – Krupp, H. – J. – Kyn, O.: *Income Distribution and Economic Inequality*. Campus Verlag. Frankfurt/M., 1978.
- Haller, M.: *Three Models of Class and Status Structure*. Paper presented at the conference of the Research Committee on Social Stratification. Budapest 1984.
- Heller, C. S. (ed.): *Structured Social Inequality*. Macmillan New York, 1969.
- Jencks, Ch.: *A Reassessment of the Effect of Family and Schooling in America*. New York, Basic Books, 1972.
- Kolosi, T.: *Status and Stratification*. In: Andorka – Kolosi 1984.
- Kuznets, S.: *Economic Growth and Income Inequality*. American Economic Review 1955.
- Kuznets, S.: *Quantitative Aspects of the Economic Growth of Nations VIII. Distribution of incomes by size*. 1963.
- Lecaillon, J. – Paukert, F. – Morrisson Ch. – Germidis, D.: *Income Distribution and Economic Development. An analytical survey*. Geneva, ILO 1984.
- Les revenus des Français: La croissance et la crise (1960–1983)*. Paris CERC, 1985.
- Paukert, F.: *La repartition du revenu a différents niveaux de développement. Quelques aspects concrets*. Revue internationale du travail 108; 103–134, 1973.
- Pohl, R. – Soleilhavoup, J. – Ben Reziq, J.: *Formation, mobilité sociale, salaires*. Paris, INSEE 1983.
- Routh, G.: *Occupation and Pay in Great Britain 1906–1979*. London, Macmillan 1980.
- Schnitzer, M.: *Income Distribution. A comparative study of the United States, Sweden, West Germany, East Germany, United Kingdom and Japan*. New York, Praeger Publishers 1974.
- Sewell, W. H. – Hauser, R. M.: *Education, Occupation and Earnings*. New York, Academic Press 1975.
- Solo, R. A. – Anderson, Ch. W. (eds.): *Value Judgement and Income Distribution*. New York, Praeger Publishers 1981.
- Thurow, L. C.: *The Illusion of Economic Necessity*. In: Solo-Anderson 1981.
- Treiman, D. J.: *Occupational Prestige in Comparative Perspective*. New York, Academic Press 1977.
- Treiman, D. J. – Ross, P. A.: *Sex and Earnings in Industrial Society: a nine-nation comparison*. American Journal of Sociology 1983.
- Večerník, J.: *Mzdová a příjmová diferenciacie. Analýzy některých problémů*. Praha, ÚFS ČSAV 1986.
- Wagner, M.: *Income Distribution in Small Countries: Some evidence from Austria*. In: Griliches et al. 1978.
- Wagner, M.: *Einkommenshierarchien*. In: Fischer – Kowalski – Bucek 1980.
- Warner, W. L. et al.: *Social Class in America*. New York, Harper and Row 1949.
- Williamson, J. G. – Lindert P. H.: *American Inequality. A macroeconomic history*. New York, Academic Press 1980.
- Wright, E. O.: *Class Structure and Income Determination*. New York, Academic Press 1979.

Резюме

Й. Вечерник: Дифференциация зарплаты и доходов в Чехословакии: некоторые системные специфичности

Международное сопоставление распределения доходов сталкивается с многими проблемами, появляющимися, в частности, при включении в них социалистических стран. Само распределение доходов домашних хозяйств (наиболее частый объект сопоставления) задано многими факторами, которые следует изучать сначала в отдельности. Уже сопоставительный анализ дифференциации индивидуальных заработков показывает не только более короткий диапазон в Чехословакии, но и яркие специфичности их детерминации, причем, во-первых, в смысле более комплексной структуры, во-вторых, в смысле большего значения горизонтальных точек зрения. Связь между доходами индивидов и домашних хозяйств в Чехословакии гораздо слабее, чем в западных странах, что обусловлено не только более коротким диапазоном заработков, но и отличной демографической структурой домашних хозяйств. Многомерный анализ при константной структуре разрешает использовать международное сопоставление для определения системно специфических аспектов.

Хотя для экономических исследований неравенство доходов является представителем неравенства вообще, изучение социальной структуры обращает на него лишь второстепенное внимание. Именно поэтому необходимо от описания распределения перейти к объяснению различий доходов в рамках механизма формирования социальной дифференциации во всем ее комплексе.

Summary

J. Večerník: Wage and Income Differentiation in Czechoslovakia: Some Systemic Specificities

International comparisons of income distributions abound in problems, particularly when socialist countries are included in. The income distribution of households (i.e. the most frequent object of comparison) is itself given by many factors which should at first be observed separately. Already the comparative analysis of the differentiation of individual incomes brings out not only a smaller dispersion in Czechoslovakia, but also special character of their determination in the sense of a more complex structure on the one hand, and of a greater importance of horizontal viewpoints on the other. The relation between the incomes of individuals and of households is much more free in Czechoslovakia than in the western countries. This is given not only by a smaller wage dispersion but also by a different demographic structure of households. In case the structure is constant, a multidimensional analysis allows us to use international comparison for determining system-specific aspects.

In economic research the inequality of incomes figures as a representative of inequality in general, whereas in social-structure research it is an object of marginal attention only. For this very reason it is necessary to pass from the description of distributions to the explication of income differences within the framework of the mechanism of the formation of social differentiation in common.